

Az Árkádia-pör

Részlet

Sinkó Ervin

Csokonai Vitéz Mihály 1803. február 20-án így kezdte Kazinczynak írt levelét:

„Tekintetes Úr! Kevés rubrikából álló boldogságaimnak egy édes részét teszi az, hogy a' Tekintetes Úrnak, a' kit a' világ előtt mint gyengéd és tsekély izlésemnek legfőbb Mesterét tisztelni betsületemnek tartom, szívességét ujonnan érezhetem. Ösztön az én nékem annak megérde-melhetésére; ösztön arra a' kevélységre, mellyel a' kevélyeket fogadni bátorokodom.”

Kazinczy tudta, hogy mennyire kevés rubrikából állnak a szegény Csokonai „boldogságai”, és hogy a házassága s visszaszerzett függetlensége újra megizleltette vele a szerencse érzését, akart belőle juttatni fiatal barátjának is. Egyéb irodalmi és más természetű dolgai és ügyei mellett Kazinczy az 1805. január hónapjának végén Kis Jánosnak írt levelében beszámol tehát „a fertelmes” Landerer könyvnyomdásznál tett látogatásáról:

„Csokonainak Lillá-ját az a' fertelmes Landerer Kassán három esztendő olta tartóztatta azon oknál fogva, hogy olcsón alkudta meg a' nyomtatást. Cs. azolta mindég sürgeti majd levelek, majd közbenjárók által. Végre én felkerestem Landerert, 's vévén észre min múlik, azt az ajánlást tettem neki, hogy a' lenyomatott 3. árkus bérét kifizetem, 's vissza veszem a' Mst. Erre L. igen is kész volt. 28 ftomba került a munka kiváltása, de legalább Csokonainak örömet szerzek.”

Nem szerzett már neki örömet. Amikor Kazinczy ezt a levelet írta, Csokonai már halott volt.

Idézni kell még egy dokumentumot. A debreceni egyetem nagyevű professzora, Budai Ézsaiás 1805. március 10-én a következőképp válaszol a boldogult Csokonai munkái felől hozzá intézett kérdésére Kazinczynak, aki a halott költő kéziratának a kiadására készült:

„A' mi Néhai Csokonai Mihály Úrnak munkáit illeti: én azokkal megvallom, esmeretlen vagyok. Magát Csokonai Urat jól esmértem, mert Poéta — és Rhetorgyermekek korábann én tanítottam privátim, és már akkor úgy ítéltém felőle, hogy, a' mint indult, minden tanulóársait feljül fogja mulni. Ez meg is lett; de nem abban a' mértékben, melyben én reményltem; melynek okait most nem feszegetem. A' bizonyos, hogy Poéta gyermekek korábann néha jobb verseket írt azoknál, melyekre mostani munkáiban néha futólag tekintettem, a'mint tudniillik azokat egynél másnál megláttam. Mert, akkor még igazánn Magyarul írt, nem tudvänn idegen nyelveket és nem szívánn bé azoknak Idiotismusit. Most már, inkább Poéta doctus volt: mint Poéta natus.”

Az Árkádia-pör valóságos hátterére és valóságos motívumaira már ezek az adatok is sokat sejtetően világítanak rá. De kiegészíthetők még azzal a tanúságtétellel, mely ugyancsak Kazinczynak, a fáradhatatlan levelezőnek, a boldogabb Maradék fanatikus jegyzőkönyv-vezetőjének köszönhető. Ez a levele még 1802. októberében kelt, tehát abból az időből datálódik, mikor nem a halott, hanem az akkor még élő Csokonai és költészete volt a vita tárgya.

Egyik oldalon Kazinczy, aki ebédre volt hivatalos, s a másik oldalon tekintélyes, legrepresentatívabb debreceni urak, mint a hetvenöt éves Domokos Lajos, aki „sok tekintetben érdemel tiszteletet. Nagytudományú ember... sok ízben forgott a' thrónus előtt és a' Diaetákon magának nagy nevet csinált”, ennek a fia Jakab, „ezelőtt kevéssel Biharnak Fő Adószedője”, továbbá Benedek Mihály debreceni kálvinista prédikátor. S mert Kazinczy a vendégük, szóba kell kerülnie az irodalomnak. Kazinczy azonban hiába emlegeti név szerint a magyar költőket, akiket becsül, hiába beszél Goetheről, Schillerről, Herderről stb., és hiába idéz is tőlük, a társaságnak az olyan magyarok, akiket Kazinczy szeret, éppúgy mint ezek a németek, nem írók, csak nevetségesek. Kazinczy hiába hivatkozik Voltaire-re, aki Shakespeare-ről szólva, figyelmeztette a franciákat, hogy „egy egész nemzet az ízlés dolgában meg nem tévedhet”, a társaság számára a poéta csak az, aki régiesen, magyarosan rímel, de még azok közül se „senkit sem ismér Magyarok, csak azt, a'ki Debrecenben neveltetett, és olyan maradt, mint ott volt.” S mikor erre Kazinczy Csokonait említi meg, mint a debreceniek között „legmagyarabb” és „csalhatatlanul poétát”, a hatásról, amit a Csokonai neve váltott ki, így számol be: „Ezért majd levágott.”

S ezen a helyen Kazinczy egy reflexiót vet közbe, melyből az is kiviláglik, hogy ő már akkor is miként értette, miért szerette Csokonait, és miben látta a nagyságát:

„És méltán: mert a' Renegátot inkább gyűlöljük, mint a' született pogányt.”

A debreceniek szemében a született pogány: ő maga, Kazinczy, de Csokonai — renegát. Így látta Kazinczy, akinek a számára Csokonai költészete bizonyos rétegeiben még „debreceni”, bukolikus, vidéki, alkalmi költészet, de csúcsaiban a provinciális garabonciáskodáshoz, a regionális szűk távlatokhoz merészen hűtlenné váló, egy „a szent emberiség” gondolatától meghihletett új magyarságnak volt az eredeti megszólalása. Vagyis Kazinczy épp azt és csak azt szerette és értékelt ebben a költészetben, amivel az csalódást okozott a tudós Budai Ézsaiás professzornak, aki különben is csak „futólagos tekintetre” méltatta.

Csokonai halála hírére csak Kazinczy volt az, aki úgy találta, hogy ez olyan esemény, amelyről nyilvánosan meg kell emlékezni. S nagyon is elképzelhető, hogy ha ő nem írta volna meg ifjú barátja nekrológiát a *Magyar Kurir*nek nevezett hírlapban, akkor — igen csekély számú hí barátján kívül — mindazok, akik egyszerre csak lehangosabban vették „védelmükbe” a poétát — Kazinczy ellen, halála híre fölött éppoly egykedvűen siklottak volna el, mint amilyen közömbösen hagyták, hogy „a legokosabb XVIII. században”, a magyar felvilágosodásnak ez a legnagyobb költője afféle hajléktalan énekes koldusként legyen országutak vándora, s egész rövid életében hasztalanul álmodva arról, hogy verseit nyomtatva lássa, mindhalálig megalázón és szűken mért úri alamizsnákon tengődjék.

„Félre érteni szomorú dolog” — sóhajt fel melankolikusan Kazinczy, aki meglepődve a felháborodáson, amit ő a Csokonai-nekrológiájával kiváltott, eleinte naivul azt hitte, hogy ha sikerül eloszlatnia „a félreértést”, nem tekintik majd azt többé botránykönek. Úgy vélte eleinte, hogy csak meg kell magyaráznia, hogy mikor a nekrológiában Csokonai mizantropiájáról és cinizmusáról szöveg, ő semmiképp se „piszkolta sírbaszálított barátját a Nemzet előtt”, hanem ezzel csak Rousseau mostoha magyar földre vetett, rajongó hívét jellemezte.

„Ki szerette valaha úgy az embereket, mint Rousseau, s ki volt inkább misanthróp? Kinek írásain tetszik több kultúra, mint Rousseauén 's kibem volt valaha több cynizm? ... 'S Csokonai kit tevé exempláru magának az élet' módjában, nem Rousseaut-e? Az ő gondatlan, rendetlen, állhatatlan, plánum nélkül való, jámbor, szeretetre méltó élete nem hasonlított-e a' Rousseau szép életéhez?” — írja Szentgyörgyi Józsefnek, a halott poéta kivételesen hí barátjának és orvosának, és rajta keresztül mindazoknak, akiknél csak fatális félreértést tételezett fel. S ugyanennek a valóban jó barátjának írt levelében nem mulasztja el, hogy ő védje meg Csokonait a debreceni Budai Ézsaiás professzortól, aki úgy találta, hogy az idegen nyelvek tudása megrontotta a költőt. „Az az a' punctum, a'melyben soha egyet érteni nem fogunk. Minél ismeretesebb valaki az új nyelvekkel és az új nyelvek' literatúrájának szerencsés előmenetelével, annál hajlandóbb annak óhajására 's követésére, hogy a' mi nyelvünkkel is az történéjék; mert ott, a'hol van, nem maradhat. Didacticus munkákat 's predikatiókat neologizálás nélkül írhatunk: de nem mindent a' Stylisticának más nemeiben...”

S ugyanígy, s nyilván a debreceni nyilvánosságnak szánva, s magának a tudós Budai Ézsaiásnak címezve, mint annyi más ezidőben írt levelében küzd „a félreértés” ellen:

„A' Debreceniek nem ismerték Rousseaut... kinek a magaviseletén látszott több kellem — nem a' conventionális kellemet értem — mint a' Rousseaué? Csokonai... kinek akart inkább hasonlítani életéhez, mint a' Rousseauéhoz? — Meg nem gondolták a' magok bölcseségekben, hogy rút okot substituálni a' más cselekedetének nem kevésbé rút, mint annak volt volna rút, rútat tenni. Megvallom, Uram Prof. Úr, hogy Debrecennek azt a' magával való eltélését, azt az intolerantiáját nem szeretem...”

De miközben még ő maga is azt hiszi, hogy csak félreértésről van szó, nem éri be azzal, hogy azt magyarázatok segítségével próbálja elsimitani, hanem megragadja az alkalmat, hogy kockáztatva újabb „félreértéseket”, egészen kifejtse a maga nézeteit, és megvallja: *Züge von Genie — aber wenig Correction!* mindég ezt kiáltoztam én Csokonaynak, és azt, hogy sok verselését és éppen azokat, a'mellyeket a' Vir humanissimusok legfeljebb becsültének — égetné-meg.”

Ezzel kapcsolatban s ezen a helyen nem az a kérdés, hogy mennyiben volt Kazinczyna igaza Rousseaut illetően, és mennyiben volt jogosult, hogy ilyen tanácsokat adott ifjú barátjának. Ezen a helyen az energiára kell rámutatni, mellyel különválasztja és élesen szembeállítja a maga esztétikai értékítéleteit azokéval, akiket ez alkalommal „Vir humanissimusoknak” s nem sok idő múltán már „Debreczeni vad Tiszteletes Tudós Urak”-nak, végül pedig az irodalom szempontjából, Goethe szavával, „Pöbel”-nek fog nevezni.

Irodalomtörténészekkel ellentétben, akik ma is, másfél századdal később is a „debreczenyizmus”-nak és Kazinczyna ebben az összeütkezésében csak félreértést látnak, már maga Kazinczy is egyre világosabban és többet lát. Egyre inkább kifejezést adott a felismerésnek, hogy az ellenségesség, amit maga ellen felidézett, épp onnan ered, hogy azok ott Debreczenben, mint ahogy később a Dunántúl is, igenis és nagyon is jó ösztönrel megsejtették, hogy mi ellen irányul, és milyen átfogó, messze kiható tendenciát visz bele a feudális, klerikális és patriarkális magyar valóságba „a nyelvújítás”, ahogy az „az arisztokrata humanista” Kazinczy értette és akarta.

Talán, sőt igen valószínű, hogy ő maga is csak később eszmélt a maga nyelvújítási vállalkozásának igazi jelentőségére, későbbben, mint azok, akiket ez a szellem mindjárt úgy csapott meg, mint valami fenyegetés. Az értékek megszokott hierarchiája, az élet szokott rendje és nyugalma — az ő rendjük és nyugalomuk — megzavarása és felforgatása — nem Csokonai, hanem ez volt az, amiről szó volt, illetőleg amiről még nem volt szó, de ami kockán forgott, és ez volt a tűrhetetlen.

„Az a Nemzet, amely csak kezdi a maga literatúráját, nem kerülheti el azt, hogy Mestereinek szólamokat magáéivá ne tégye, s phyzionómiaja észrevehetetlenül az azoké szerint formálódik. Bár nézzük-el a Németeknek legelső korú Íróját, a kik az elmúlt század első feléig írtnak, s hasonlitsuk-öszve azokkal, a kik közelebb éltek, s kérdjük magunktól, ha nem akarnánk-e, hogy a mi Nyelvünk a szerint szenvedjen változást és erőszakot? Csak a kiholt nyelveket illeti az, hogy ne szöljünk másképpen, mint szölvén már volt; az újabb nyelvek nem didaktikus, hanem gyönyörködtetői Íróji nem azt kérdik, ha szöllöt-e már így más? hanem azt, ha lehet e nekik így szöllani? ... De azt mondják azok, a kik a Debr. Grammatika' Írójival egy hiten vannak — attól a hittől mentsem meg engem az én jobb csillagzatom! — hogy más a Napkeleti Nyelv... s más a Napnyugoti, mint a Francia, Német etc. etc. Gondolnám, a különbség okát nem az ég' hajlatában keresik... azt az Ifjat, a ki Architecturát és Statuáriát akar tanulni, nem a Dön vize felé igazítják, hanem a Tiberis és Szejne' partjai felé... A Debr. Gram. Íróji meg nem foghatják, miért homályos némelly Magyar új írás, holott ők még a religióbeli dolgokat is tisztán tudják előadni... s meg kell vallani, hogy az rendes tiszta előadás volna, ha az Új ízletű Írók úgy írnák a magok munkájokat, mint a mi prédikálóink mondják a gubás auditorium számára tanításait.”

Ez ugyanabból az előbbi, a Budai Ézsaiásnak írt, a Csokonai rousseauizmusát magyarázó levélből való, de nyilván — s már Kazinczy számára is nyilvánvalóan — az ifjan elpusztult költő sírja fölött „a gyönyörködtető Íróknak”, az esztétikumnak, az irodalomnak, a vallási és egyéb dogmáktól szabad és felszabadító szép szónak az élethez való jogáért való harc az, ami kitört.

Hála az ellenség vehemenciájának, Kazinczy már ekkor nemcsak hamar felhagy az „értsük meg egymást” minden kísérletével, hanem épp mert ő megértette, hogy minek köszönheti a dühös ellenségességet, mind-

inkább ő lesz az, aki támad. De a maga módján. A személye ellen irányuló általános és szenvedélyes debreceni felzúdulást lépésről lépésre és következetesen egy személyes érzékenységeken túlhaladó nagy ügy, voltaképpen egy világnézeti állásfoglalás mellett vagy ellen való harc színvonalára emeli. Abban a szellemben, mellyel a költő és a költői szó méltóságát követelve, a divatos, a mágnásoknak udvarló, „nagy neveket” szervilisen dicsőítő alkalmi ódákat bírálta:

„Semmi sincs is triviálisabb, mint az alkalmatossági verzeset. Nem fog az senkit érdekelni, hanem ha a' költő eléggé bölcs, a' Személy magasztalását a dolog magasztalásaivá által változtatja.”

A támadásnak egy különleges módját alakítja ki azzal, hogy — látszólag nem is támad, hanem „csak” fáradhatatlanul és határozottan megformulálja a maga nyelvújítási programját és esztétikai *credóját*. Ez az ellenségre minden esetben úgy hat, mint vakmerő kihívás. S aki kezdetben „a harcok kényszerültje”, most már mintha szántszándékkal hívná ki az ellenséget.

Tudnia kellett, és tudta, hogy Debrecen, az akkori Magyarország legnagyobb városa, milyen ösztönösen heves, csak látszólag vak, valójában megokolt gyűlölettel — és gyanúval — utasít vissza mindent, ami tőle származik. És mégis — vagy épp azért — akkor, mikor még javában tart a csatazaj az ő Csokonai-nekrológja és az azzal kapcsolatosan kifejezett szándéka körül, hogy „a debreczenyizmusoktól megtisztítva”, ő rendezze sajtó alá Csokonai műveit, ő csak még inkább kiélezi az ellentétet, mert debreceni barátja, Nagy Gábor által, a levelében ilyen nézeteket ad a város urainak tudomására:

„Annyi a bántás ezen a' világon, hogy a' becsületes embernek felémelyedik a' gyomra azt látván, hogy a' gazok és bolondok az eszes és jó emberek melly szemtelenül packáznak, és hogy a' semmire kellők még kevélykednek 's gyermeki pajkossággal örvendenek azon, hogy csínt ejtettek. Az Úr fantászt a velem együtt és Csokonaival együtt, és ezt nekem röhögve mondják. Igazságok van; a' kondás bojtár nem fantászta, örvendjenek pajtáságának: én nem szégyenlem N. G. és Csokonainak a pajtáságát.”

És pár sorral alább az elvi és akkor hallatlan különválasztása a tudós teológusoknak, a hivatásos „tudósnak” és az esztétikai szenzibilitásnak:

„A' megholt Poéta' munkáji nem a' Diószeghy Sára és Bagaméri existán proprietása, hanem a' Nemzetéé, 's azoknak kiadásokhoz annak van legtöbb jusa, a'ki legalkalmasabb erre a' munkára. Ki az Debreczenben? Az hogy tanult, tudós emberek legyünk, az erre nem elég. Arra az kívántatik, hogy a' Kiadó studiumának hasonlatossága által rokon lélek legyen vele.”

S mindennek a tetejébe nyilvánosan ő áll elő a tervvel, hogy Cserey Farkas erdélyi mágnás indítványára közadakozásból és Kazinczy tervei szerint Debreczenben Csokonai síremléket állítsanak a kőbe vésett egy mondattal: „Árkádiában éltem én is!”

A Csokonai nekrológ és az Árkádia-pör így lesz nem is előzménye, hanem már része magának annak a nagy antifeudális, mindennemű regionalizmus és gvadányias uralági népiesség-kultusz ellen irányuló ízlés-reformért való küzdelemnek, mely csak folytatása és következetes esztétikai alkalmazása a nagyszabású jozefinisztikus kultúrprogramnak, melyet Kazinczy már annak idején az *Orpheusban* világosan megfogalmazott. Egy nyelvében megújhódott, új esztétikai nevelés által újjászülető kultúrával megvalósuló új magyarságnak a felvilágosodás kora szellemében fogant utopisztikus programja ez.

„Csokonay Vitéz Mihály
hamvai
szül. ... megh. ...”

csak ennyi állt volna „a homlokkő egyik oldalán”, mert „ki volt legyen Cs., mindég fogja tudni a' maradék” s a másik oldalon pedig „az a': et in Arcadia ego! — igen jól illene sírkövére, megérdekelve fogna az Olvasó eltávozni sírjától.”

„Megérdekelve”, vagyis felajzott gondolatokkal, képzettársításokkal, emlékekkel, bizonyos termékeny érzelmi és eszmei nyugtalansággal. Lát-nivaló, hogy Kazinczy a síremléknek is azt a feladatot szánta, amire Mária Terézia egykori fiatal testőre, Bessenyei is áhítozott: „pezszésbe hozni a nemzetet”, legalábbis azt, amit akkor nemzetnek neveztek.

